

EPISTEMOLOGIA RĂZBOIULUI

General de brigadă (r) dr. Gheorghe VĂDUVA,
cercetător științific gradul I la Institutul de Studii de Securitate din cadrul Universității
Creștine „Dimitrie Cantemir”, București, România (vaduvageorge@yahoo.fr)

Abstract

Războiul este un fenomen politic și social extrem de complex, cu cauze și efecte cognoscibile, dar, în general, greu previzibile. Deși războiul este una dintre cele mai riguroase și mai bine organizate activități omenești, fenomenologia lui rămâne totdeauna complicată și greu previzibilă, uneori chiar imprevizibilă. Dar, în ceea ce privește războiul, deși experiența este uimitor de bogată – poate cea mai bine ancorată în realitatea dramatică a existenței umane –, eu nu este și nu poate fi suficientă pentru a înțelege esența acestui fenomen. Cu atât mai mult azi, când războiul – interzis de lege în componenta sa ofensivă, agresivă, dar permis de art. 51 din Carta ONU, în forma sa defensivă și disuasivă, chiar preemptivă – capătă atâtea forme, atâtea conținuturi și atâtea conotații încât s-ar părea că s-a diluat (prin extensie) și este pe cale de dispariție. Din păcate, se pare că, în cazul fenomenului război, extensia nu înseamnă diluare, așa cum delimitarea nu înseamnă concentrare. Tocmai de aceea, fenomenul război nu trebuie scos din universul cunoașterii și tratat ca un dat, ca o fatalitate sau ca oricare dintre lucrurile comune, ci, dimpotrivă, trebuie inclus în toate componentele procesului de cunoaștere, inclusiv în cele care privesc cunoașterea cunoașterii, adică metacunoașterea.

Cuvinte-cheie: război, ontologie, gnoseologie, logică, epistemologie, fenomen, esență, proces, informație, rețea

1. De la gândirea comună la o gândire filosofică a războiului

Există o filozofie a războiului? Altfel spus, războiul, ca fenomen, este un produs al gândirii oamenilor sau un dat al Universului dinamic și conflictual? Face parte dintr-un modus vivendi pe care oamenii doar îl moștenesc, îl duc mai departe și, cel mult, încearcă să-l înțeleagă și să se adapteze, cât de cât, meandrelor lui, dorind doar să supraviețuiască acestui seism devastator și exterior voinței și conștiinței pământenilor, sau oamenii înșiși îl creează și îl produc, așa cum creează, spre exemplu, munca la strung sau abilitatea de a escalada muntele?

Filosofia este înțeleasă, îndeosebi, ca mod de a gândi. Mai exact, ca un mod de a gândi științific și profund, de a despica firul, de a merge pe fluviul cunoașterii în sus, până la izvoare. Ea este, deopotrivă, știință, experiență îndelungată și artă a gândirii, metodă foarte consistentă a construirii

abstractului, uneori, chiar prin depărtarea sau ruperea de concret, prin trecerea către ultimul nivel de abstractizare, cel al limbajelor formalizate, către simboluri, către o dialectică a lumii limbajelor, a semnificațiilor, semnificațiilor și semnificațiilor. Filosofia se constituie, deci, într-o laborioasă arhitectură a gândirii. Ea creează și re-creează lumea gândului, a abstractului, a noțiunilor și conceptelor, a propozițiilor și raționamentelor, deci, a cunoașterii și, în ultimă instanță, a cunoașterii cunoașterii, adică a epistemologiei. Din toate timpurile, ea s-a ocupat, deopotrivă, de viața și gândurile omului, de teoria existenței – ontologia –, de teoria cunoașterii – gnoseologia, cu ramura ei de cunoaștere a științei sau de cunoaștere științifică denumită epistemologie – și de arhitectura propriu-zisă a gândirii – logica. Ontologia, gnoseologia și logica sunt trei componente armonioase și impresionante ale filosofiei, care înnobilează ființa umană, prin

calitatea superioară a gândirii umane. Epistemologia este o știință a științei, o metaștiință, o știință a Adevărului. De aceea, în lumea epistemologică, nu există certitudini, nu există axiome.

Probabil că, în Univers, mai există și alte tipuri de gândire, precum și alte modalități de construire a abstractului, dar noi, oamenii, deocamdată, nu-l cunoaștem decât pe acesta, cel pe care-l produce gândirea umană și care produce gândire umană. Științele apropiate de mecanismele gândirii și comportamentul uman, îndeosebi psihologia, sociologia și logica, ne dau, în mare măsură, alături de matematică, uriașa dimensiune a construcției gândirii umane, a cunoașterii.

Dar, cum bine se știe, gândirea umană se ocupă, în primul rând, de cunoașterea exteriorității sale, adică a ceea ce se află dincolo de ea, concretizat în obiecte, în lumi, în Univers. Ea se prezintă, în primul rând, ca un mod de a transpune lumea în noțiuni, în concepte, în raționamente, de a o re-crea pe propriul ei plan, pe planul gândirii, adică al categoriilor și structurilor cognitive, cum spunea Kant, cele mai multe dintre ele formalizate, adică logico-matematice. Ea se preocupă, în același timp, și de propria ei existență și de proprie ei funcționare, este adică doar o gândire a gândirii, o cunoaștere a cunoașterii, a mecanismelor și proceselor sale interne. Operațiile pe care le folosește pentru cunoașterea lumii – asimilarea și acomodarea, observația și experimentul, analiza și sinteza, generalizarea, abstractizarea și concretizarea etc. – le întrebunțează și pentru propria sa cunoaștere...

Aceasta este, de fapt, filosofia, cu laturile de care vorbeam – ontologia, gnoseologia, epistemologia și logica.

Ce legătură au însă toate acestea cu războiul?

În primul rând, războiul, ca oricare altă activitate omenească, chiar dacă se prezintă ca un dat, este și trebuie să fie gândit, atât în plan conceptual, cât și în plan acțional. Dacă „vocația” societăților omenești, translatată din cea a Universului (cel puțin, așa ne place

să credem), este conflictualitatea, iar războiul pare a fi ultima treaptă violentă a acesteia, este normal ca oamenii să gândească războiul, să-l modeleze, să-l planifice, să-l construiască, în primul rând, în planul conceptului, al gândirii. Există, așadar, o filosofie a războiului, adică un mod de a gândi războiul, care are cel puțin patru componente fundamentale: gândirea (și expertizarea) deciziei politice privind declanșarea războiului, mai exact, folosirea războiului ca modalitate de soluționare a unui diferend; gândirea războiului ca fenomen social complex, cu urmări dramatice și, de cele mai multe ori, imprevizibile pentru om, pentru acțiunea umană, pentru existență și chiar pentru cunoaștere; gândirea strategică a războiului; gândirea operativă (operațională) a războiului, a dispozitivelor, operațiilor și acțiunilor militare strategice; gândirea tactică a războiului și acțiunilor militare.

Aceasta nu este însă întreaga filozofie a războiului, ci doar partea care ține de dinamica războiului, de generarea și justificarea lui. Există, în același timp, o ontologie a războiului – adică o teorie a existenței acestui fenomen –, care-l ancorează în realitatea sistemelor și proceselor sociale, ca parte a teoriei existenței sociale, o gnoseologie a războiului, care se referă la cunoașterea comună și cunoașterea științifică a acestui fenomen, în context istoric, societal, psihologic, economic, politic, moral etc., precum și o logică a războiului, prin care nu se înțelege analiza principiului rațiunii suficiente a războiului, nici raționalitatea sau etica războiului, ci coerența limbajelor acestui concept – noțiuni, propoziții, raționamente –, adică a științei gândirii războiului.

Filosofia războiului scoate acest fenomen din încăierare, adică din brutalitatea și josnicia comportamentului violent primitiv și incoerent și îl transformă într-un fapt cognoscibil și, pe această bază, modelabil, supus unor legi și unor norme pe baza cărora au fost create cele mai înalte concepte morale ale comportamentului omenesc:

onoarea, demnitatea, curajul, camaraderia, patria, patriotismul, spiritul de sacrificiu.

2. Cunoașterea războiului

Cunoașterea războiului reprezintă, așadar, un proces foarte complex, continuu și de durată, care cuprinde și vizează toate aspectele ce țin de filosofia, fizionomia, teoria și practica conflictualității umane, dusă la limită, adică la folosirea armelor pentru rezolvarea diferendelor politice, de analiza cauzelor, determinărilor și caracteristicilor mediului de securitate, a dinamicii acestora, a interacțiunilor și acțiunilor pe care le presupune războiul.

Acest proces cere, de asemenea, cunoașterea anticipată a efectelor directe și indirecte, a conexiunilor inverse, concomitent cu elaborarea unor modele cognitive, precum și cu evaluarea și prognozarea evoluțiilor, implicațiilor și extensiilor războiului sau componentelor acestuia în mediul fizic, geofizic, real și virtual, cu dimensiunile lor economice, sociale, psihologice, mediatice, culturale, informaționale, politice și, evident, militare. Dar mai înseamnă și cunoașterea cunoașterii acestui proces, adică a instrumentelor pe care le folosește cunoașterea în relație cu acest fenomen complex și extrem de periculos.

2.1. Cunoașterea comună a războiului

Războiul este un fenomen în văzul lumii. Oricât de top-secrete ar fi politicile, strategiile, forțele, mijloacele și obiectivele urmărite a fi realizabile sau posibil a fi realizabile prin război, acest fenomen nu este înțeles, în procesul cunoașterii comune, ca un mijloc de deblocare a unei situații strategice, ca o necesitate obiectivă, ci doar ca un mod de a impune voința politică și economică asupra unei țări sau asupra unui grup de țări, pentru a le obliga să adopte un anumit tip de comportament, pentru a le supune, a le cuceri sau a le impune un anumit regim politic. Locul geosocial comun al războiului este bătălia sângeroasă, sau succesiunea de

bătălii, care, în final, duce la nimicirea sau distrugerea unei armate și la obținerea victoriei, într-o singură bătălie sau de-a lungul unor campanii. Locul cognoscibil, deci, în spațiul cognitiv al războiului, este bătălia noțiunilor, a propozițiilor, a raționamentelor, a efectelor în planul gândirii, în planul moral, adică în planul cunoașterii, adică al gândului și al cuvântului.

Entitatea de bază a războiului – așa cum îl știm noi – este armata. Decizia războiului nu aparține însă armatei, ci conducerii politice. Cu alte cuvinte, războiul, dus de armate, este un act politic, iar responsabilitatea pentru declanșarea lui n-ar trebui s-o poarte armatele, ci decidenții politici, așa cum, de altfel, se și întâmplă. Armatele, în această viziune, pot obține victoria pe câmpul de luptă, dar pot fi și învinse. De aici încolo este treaba politicii să continue victoria militară (sau înfrângerea militară) prin alte mijloace, de regulă, politice, economice, sociale și administrative. Sunt însă situații în care entitatea centrală a războiului nu mai este doar armata, ci și noțiunea, conceptul și chiar cuvântul. Aici începe războiul cognitiv, care nu deresponsabilizează armatele, dar nici nu le inculpă.

Vinovate de pierderea bătăliilor, în războiul clasic, se fac totdeauna armatele. Vinovate de pierderea războiului se fac, la o primă reprezentare, tot armatele, dar consecințele le suportă toate structurile țării sau țărilor învinse. Vina cea adevărată a războiului – dacă neapărat trebuie aruncată vina pe cineva – o poartă decidentul politic, indiferent de ce formă sau formulă ar fi acesta, de la conservatori la liberali, de la democrați la comuniști.

Cunoașterea comună a războiului este totdeauna simplă, adică la nivel de bun simț, intuitivă, dar și superficială, afectivă și părtinitoare. Niciodată omul de rând nu s-a preocupat de cunoașterea profundă, științifică a fenomenului război. Bunul simț nu poate „califica” sau evalua un război, decât din perspectiva părerii unui om, a modului în care își reprezintă el un fenomen

care depășește cu mult nivelul de reprezentare, de percepție și de cunoaștere al unui om, chiar dacă omul acesta nu este unul de rând, ci poate fi chiar un general. Atât omul obișnuit, cât și generalul – deși unul este profan, iar celălalt înalt calificat în arta militară – nu-și reprezintă decât fragmentar războiul. Primul, adică profanul, crede ce vede, iar specialistul cu înaltă calificare nu crede ceea ce vede, iar ceea ce știe nu este chiar suficient pentru ceea ce înseamnă cunoașterea efectivă și completă a fenomenului război. Războiul generalului nu este același lucru cu fenomenul război. Pentru general, războiul este o meserie, un act, o succesiune de evenimente, adică de bătălii, la care el participă sau pe care le conduce. Ca fenomen social, războiul este mult prea complicat pentru a fi vreodată cunoscut în întregime, chiar și de un general.

Cauzele acestei „indiferențe” a omului obișnuit, dar și a generalului specialist, adică ale cunoașterii comune și chiar ale cunoașterii specifice, față de fenomenul război rezidă în faptul că, indiferent de ce natură ar fi, războiul are întotdeauna un caracter misterios, ultrasecret și înfricoșător, fie și prin faptul că lipsesc datele și informațiile necesare, iar atunci când nu lipsesc, sunt greu interpretabile. Omului obișnuit, care nu are o cultură militară, nici o pregătire consistentă în domeniu, faptul că, spre exemplu, într-un teatru de operații s-au confruntat două divizii sau două armate, nu-i spune mai nimic, de vreme ce el nu face distincție între divizie și armată și nu-și reprezintă ce înseamnă o astfel de confruntare într-un spațiu tactic.

Caracterul complex, interdisciplinar al procesului de cunoaștere a războiului și inaccesibilitatea cunoașterii comune la interdisciplinaritate fac din acest fenomen, în planul cunoașterii, unul cu geometrie mult prea flexibilă, fluidă și, uneori, chiar imposibilă, paradoxală.

Se creează astfel o crevasă între cunoașterea comună și cunoașterea științifică a războiului, pe care nimeni nu se grăbește nici s-o înlătore, nici s-o acopere, nici s-o exploateze. Se pare că toată lumea se

mulțumește s-o lase acolo, așa cum este, pentru că războiul va rămâne mereu un fenomen extrem de complex și de inaccesibil cunoașterii comune, dar nu îndeajuns de curtat de cunoașterea științifică, întrucât aceasta are alte probleme, mult mai presante decât conflictualitatea endogenă a lumii.

Și mai este ceva, foarte important. De regulă, soldații și generalii sunt cei care fac războiul, sunt, adică, oamenii de linie, instrumentele sau uneltele acestui fenomen. Ei cunosc o parte din interiorul labirintic al războiului, adică atât cât pot să vadă și să analizeze din acest interior dramatic, deși nu prea au timp pentru așa ceva. De aceea, ei cunosc războiul doar fragmentar și într-un mod foarte subiectiv. Din interiorul pădurii nu se vede însă pădurea, ci doar câțiva copaci.

1.2. Cunoașterea științifică a războiului

Ceea ce se scrie prin ziare sau se transmite în direct, la televiziune, despre confruntări armate poate fi impresionant, întrucât războiul, partajat, poate fi un spectacol care impresionează și face rating. Dar războiul nu este un spectacol. Ceea ce se vede la televizor nu înseamnă război transmis în direct, ci doar niște umile secvențe din conul extrem de limitat al camerei de luat vederi. Comentariile care se fac de avizați sau neavizați sunt și ele parțiale, subiective și convenabile sau interesate, unele foarte critice, altele foarte laudative. În realitate, foarte puțini oameni știu ce înseamnă cu adevărat fenomenul război și cu atât mai puțin războiul concret, cel care se duce în teatrul de război și în teatrele de operații sau, și mai rău, în planul cunoașterii.

Dar și cunoașterea științifică a războiului va rămâne, încă pentru multă vreme, parțială, fragmentată și discutabilă, întrucât interdisciplinaritatea și integrarea cunoștințelor vor întâmpina totdeauna dificultăți, atunci când este vorba de război. De aici nu rezultă că, între război și cunoaștere, există o falie greu de trecut.

Rezultă numai dificultatea extremă a acestui proces și ușurința cu care pot fi oamenii manipulați de către cei interesați să o facă.

Cunoașterea științifică a războiului, în pofida unor limite greu de depășit, are și ea, la rândul ei, două dimensiuni esențiale: *cunoașterea de teatru*, adică a faptelor și a efectelor, a fenomenologiei războiului; *cunoașterea structurii și funcțiunii războiului*, ca instrument al politicii, integrat, deci, în paradigma politică și socială care l-a generat și l-a manageriat.

Războiul cunoașterii este mult mai mult decât războiul cunoștințelor, iar cunoașterea războiului devine tot mai dificilă. Cunoașterea unui fenomen atât de complex, dominat de politici feroce și de interese fără limite în spațiul conflictualității, trebuie să treacă prin furcile caudine ale unei confluente și, deopotrivă, ale unor falii dintre rațional și irațional, dintre ceea ce există și merită să piară, dintre ceea ce nu există și merită să existe.

Războaiele de până acum n-au fost altceva decât părțica vizibilă a Marelui Război al Cunoașterii care se duce de mii de ani în acest teatru-univers, care este Cunoașterea. Puțina siguranță de care are parte omul în viața lui se distribuie, mai exact se risipește, în milioane și milioane de lucruri mărunte. Acestea-i abat atenția de la pericolele ce-l pândesc la tot pasul și care sunt extrem de numeroase. Totul, dar absolut totul, de la radiația cosmică sau solară, la posibilul criminal real sau virtual care-l așteaptă pe omul total la una dintre cotiturile drumului lui sinuos și complicat prin Universul Cunoașterii, ca al oricărui sistem dinamic complex, sau la oceanul care, bulversat de un tsunami, se va năpusti peste plaja însorită în care el, omul, se simte, în clipa dinaintea dezastrului, fericit, amenințat. Totul amenință și, în același timp, oferă o foarte mică marjă de securitate, adică o cută de univers în care poți să te adăpostești.

Într-un anume sens, putem spune că războiul trece din ce în ce mai mult în spațiul informației, în zona cuvântului, în zona cunoașterii. Folosirea cunoașterii ca armă nu este nouă. Dar, în zilele noastre, ea

devine un fel de super-armă, o armă a armelor, întrucât ultimul bastion al spațiului care generează valoare rămâne cel al cunoașterii.

Principiul acțiunii indirecte dezvoltat de Liddell Hart, în cunoscuta sa lucrare *Strategia acțiunilor indirecte*¹, a devenit unul dintre cele mai importante principii ale epocii actuale. Deși lovirea nemijlocită a centrelor vitale ale dispozitivului inamic se înscrie în rândul strategiilor directe, promovate cu putere de către forțele uriașe americane și nu numai, manevra de forțe, manevra cibernetică, manevra psihologică și cea mediatică (aceasta din urmă trecând chiar în prim-planul mijloacelor celor mai eficiente și mai la îndemână ale războiului), proiecția forțelor, modalitățile de realizare a motivațiilor, argumentelor și dispozitivelor, modul de alcătuire a grupărilor de forțe, acordurile încheiate cu țara-gazdă, complexitatea procedurilor de angajare, de elaborare a deciziilor politice naționale în acest sens și o mulțime de alte modalități de punere în operă a unei decizii se bazează, tot mai mult, pe acest principiu care generează un efect complex, de regulă, indirect.

Informația și diplomația militară joacă aici un rol esențial în toate etapele pregătirii și desfășurării războiului. Uneori, poți obține, prin cuvânt, mult mai mult decât prin forța armelor. Însuși Napoleon, unul dintre cei mai mari strategi ai lumii, spunea că o gazetă poate face cât o mie de baionete.

Războiul nu este o lume, ci doar un sistem de acțiuni, un proces și, prin aceasta, un instrument de construcție sau de distrugere în spațiul unei lumi, al acestei lumi reale sau imaginare, sau al acestor lumi, un fenomen care reproduce, în mediul oamenilor, ceea ce, de fapt, se petrece în Univers. Și Heraclit spunea asta, uimit, probabil, ca și noi, de energiile teribile ale lumii care se concentrează și se dezlănțuie în războaie.

Energiile, nu valorile. De la început trebuie să spunem că războiul nu se duce în spațiul valorilor, ci în cel al intereselor.

¹ Basil Liddell Hart, *Strategia acțiunilor indirecte*, Editură Militară, București, 1993

Cauzele războaielor nu trebuie căutate în valori, ci în interese. Dinamica intereselor definește dinamica foarte complexă a conflictualității, iar aceasta, dusă la limită, definește războiul. *Ce legături există, atunci, între război și valoare? Există oare o axiologie a războiului?*

Heinrich Rickert și Wilhelm Windelband, ca de altfel întreaga școală de la Baden, au dezvoltat o știință a valorii – axiologia² –, care înseamnă respect față de sensul valorii, acela de a legitima individualitatea.

Axiologia este, îndeosebi, știința valorilor morale. Ea se descompune în două părți importante, în două științe importante: *etica* și *estetica*. Aparent, științele astea n-au ce să caute în managementul războiului, nici în cunoaștere. Aici nu este însă vorba de orice război, ci de *războiul cognitiv*, adică de acel război care se duce nu doar în zona conceptelor economice și militare, ci și în regiunea extrem de sensibilă a conceptelor care construiesc arhitectura axiologică a unei nații, a unui continent, a unei lumi.

Războiul acesta al Cunoașterii este cumplit, întrucât nu este unul comun, cu arme la vedere, cu strategii previzibile, ci unul care se infiltrează în spațiul motivației cunoașterii, care distruge sau împune concepte.

Numai relația cu valoarea permite identificarea, în interiorul unui infinit sensibil, a unor singularități eterogene.

Toate acțiunile care țin de conflictualitate, fie că se numesc revoluții, insurecții, revolte, gherile, proteste sau război, nu sunt valori, întrucât sunt acțiuni, iar acțiunile sunt provocate de interese, de scopuri și obiective ce se realizează, în cazul războiului și al conflictualității armate, prin violență. Valorile n-au ce căuta aici. Valorile se extrag din ceea ce produce acțiunea, sunt rezultate de excepție ale acțiunii, produse

acceptate și recunoscute de oameni și de societate, ce vor intra în patrimoniu, produse de patrimoniu, care înobilează acțiunea. Valorile nu sunt însă dogmatice, chiar dacă ele au calitatea de a trece prin timp, de a avea durată. Fără valoare nu există durată. Iar valoarea, chiar dacă poate avea și o latură, să zicem, dogmatică, nu este dogmă, ci arhitectură deosebită, mulată perfect pe psihologia și sociologia tuturor vremurilor, pe nevoia oamenilor de repere fundamentale, de stabilitate și securitate. Deci, orice am spune, valoarea nu există în niciun fel în conflictualitate, nu face parte din armele care se folosesc pe un câmp de luptă (deși unele arme, prin modul cum au fost executate, pot fi valori), ci, uneori, în finalul acesteia sau în rezultatele acesteia, atunci și numai atunci când, după ploaie vine soare.

2. Epistemologia și ieșirea războiului din principii

Cunoașterea războiului ca fenomen, ca experiență, ca fapt și cunoașterea științei și artei războiului sunt două concepte diferite. Cunoașterea științei războiului pune la îndoială principiile și analizează componentele reale ale acestei științe, adică ale procesului de cunoaștere a fenomenului.

Epistemologia înseamnă, de fapt, cunoaștere științifică. Ea începe, într-un fel, cu definirea științei și se continuă cu identificarea unor metode de cunoaștere a științelor sau a metodelor pe care le aplică știința în procesul cunoașterii. Nu toți filosofi și nu toți oamenii de știință au aceeași părere și aceleași orizonturi în ceea ce privește obiectul și conținutul epistemologiei și mai ales configurația și metodologia ei.

De aceea, în configurația epistemologiei pot fi identificate câteva curente importante. În ordinea apariției lor, acestea sunt, așa cum subliniază și Martin Riopel, de la Universitatea Quebec din Montreal, într-un interesant studiu asupra epistemologiei și rolului special al acesteia în

² În filosofie, cuvântul *axiologie* a apărut în 1902, în lucrarea *Logica voinței* a lui Paul Lapie și, în 1905, în lucrarea lui Eduard von Hartman *Grundriss der Axiologie* (de fapt, cuvântul fusese întrebuințat, de același autor, în 1890, în lucrarea *Axiologia și diviziunile sale (Revue de la France et de l'étranger, juillet-décembre, vol. XXX, pp. 466/479)*, <http://www.technoscience.net/?onglet=glossaire&definition=684>.

învățământul științific³, următoarele: raționalismul, empirismul, pozitivismul, constructivismul și realismul.

Raționalismul este specific secolului al XVII-lea. Este un curent epistemologic care consideră că orice cunoștință validă provine, parțial sau în totalitate, din rațiune sau prin intermediul rațiunii. Principalii reprezentanți ai raționalismului epistemologic pot fi considerați Euclid (~300 î.H.), Pitagora (569-475 î.H.) și Platon (428-347 î.H.), chiar dacă, pe vremea aceea, nu exista un curent raționalist, precum și, în epoca modernă, matematicienii Descartes (1596-1650) și Leibniz (1646-1716), precum și filosoful Immanuel Kant (1724-1804).

Curentul raționalist se asociază, de regulă, Europei continentale. Există, în cadrul acestui curent, câteva școli, printre care se situează platonismul, care reliefează armonia inerentă din natură ce se reflectă în spirit, și criticismul lui Kant, care consideră, în *Critica rațiunii pure*, că, cunoștința este o construcție prin care lucrul în sine se integrează în structuri *apriori*, adică într-un sistem de categorii,⁴ prin acele intuiții sensibile numite de marele filosof *spațiu și timp*. *Critica rațiunii pure* este, de altfel, una dintre primele lucrări de foarte mare anvergură, inteligentă și scilipitoare, privind cunoașterea cunoașterii. Și chiar dacă, aparent, nu există nicio legătură între fenomenul război și eforturile filosofilor raționaliști de a așeza în rațional problema cunoașterii, în realitate, școala de la Berlin și întreaga gândire militară germană a fost influențată și de acest curent.

Empirismul este specific secolului al XVIII-lea. Potrivit acestui curent, orice cunoștință provine din experiență. Principalii reprezentanți ai acestui curent sunt considerați Anaximene (610-545 î.H.) și, din epoca modernă, Francis Bacon (1561-1626), întemeietorul logicii inductive, în al său

*Novum organum*⁵, John Locke (1632-1704) și Berkeley (1685-1753), care susțin că știința progresa prin acumularea de observații și experiențe. Newton (1642-1726) a acordat o mare atenție experiențelor. În 1686, în *Principia*, el remarcă, de asemenea, că observația precede, de regulă, demonstrația. Acestea sunt, cum bine se știe, metode ale epistemologiei.

Pentru gândirea militară a secolului al XVIII-lea și chiar a secolului al XIX-lea, empirismul avea să se constituie, fără îndoială, în unul dintre stimulentele practicizmului, ale folosirii experienței în elaborarea politicilor și strategiilor militare. Aproape întreaga gândire a lui Napoleon, ca și *Maximele sale*, poartă în ea ceva din inductivismul lui Bacon, dar și din *Regulile* lui Descartes, din secolele anterioare.

De fapt, gândirea lui Napoleon, școala franceză de strategie, ca și cea germană, iar în zilele noastre cea americană, reprezintă, cumva, o sinteză a spiritului acestor curente epistemologice, care se regăsește azi în noua epistemologie a războiului modern, adică în modul cum este gândită și concepută, prin mijloace științifice, cunoașterea și folosirea acestui fenomen atât de complex și atât de primejdios.

Pozitivismul este un curent epistemologic specific secolului al XIX-lea. După cum se știe, el se atribuie, în general, lui Auguste Comte (1718-1857). Pe lângă Comte, se mai remarcă, în spiritul acestui curent, în viziunea lui Riopel, dar și a altor istorici ai filosofiei, precum și a unor fizicieni, precum Mach (1838-1916), Bridgman (1882-1961) și Bohr (1885-1962).

Ca și empirismul, pozitivismul promovează experiența, experimentul. Știința devine pozitivă, atunci când se sprijină pe fapte, prin argumente, prin demonstrarea practică a ipotezelor. Raționamentul inductiv este cel care asigură trecerea de la individual la general, de la experiență la știință. Economistul John Stuart Mill (1806-1837) și geneticianul Fisher (1890-1962) au elaborat metode inductive bazate pe calculul

³ Martin Riopel, *Epistemologie et enseignement des sciences*, Universitatea Quebec din Montreal, <http://www.er.uqam.ca/nobel/r20507/epistemologie/>

⁴ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, Editura Științifică, București, 1969, pp. 41-58

⁵ Francis Bacon, *Novum organum*, Paul Carus Student Editions, 3 volume, <http://www.amazon.com/gp/reader/0812692454/ref>

probabilităților și pe statistică. Dar și logica inductivă conține o parte pur convențională. Pozitiviștii spun că știința arată cum sunt lucrurile, nu și de ce sunt așa cum sunt.

Distincția dintre observație (cum sunt lucrurile) și modelele matematice (de ce sunt așa) este foarte importantă pentru a înțelege distincția dintre empirism și pozitivism, chiar în filosofia războiului. Pozitiviștii neagă modelele științifice care nu pot fi direct observabile. Calculele infinitezimale ale lui Newton folosite în calcularea mișcării corpurilor nu reprezintă, în viziunea pozitivistă, decât niște artificii matematice care nu au nicio valoare pentru ei. Vidul dintre atomi nu poate exista, este preferabil, în locul lui, să se folosească noțiunea de eter. Noțiunile absolute de spațiu și timp, utilizate de Newton, nu pot fi reale, întrucât spațiul și timpul trebuie să fie măsurate, în raport cu ceva real, material. Pozitivismul este prezent și azi, mai ales în rândul fizicienilor cuantici care utilizează masiv calculul probabilităților și calculul statistic pentru a face legătura dintre observație și predicție. O anumită formă de pozitivism – să-i spunem pozitivismul direct, pragmatic – este prezentă și în cadrul gândirii militare, mai ales în elaborarea conceptelor, strategiilor și doctrinelor.

În interiorul pozitivismului, se conturează câteva curente dintre care cele mai importante sunt următoarele:

- *convenționalismul* reprezentat, în special de *Poincaré* (1854-1912), potrivit căruia ipotezele n-au valoare cognitivă în sine;

- *pragmatismul* reprezentat de americanul *William James* (1842-1910), precedat de *Charles Pierce* (1839-1914), din care s-a născut, mai târziu, instrumentalismul lui *John Dewey* (1859-1952), care trece efectul înaintea cauzei, de unde au apărut și așa-numitele operații bazate pe efecte;

- *pozitivismul logic* sau *neopozitivismul* reprezentat de *Rudolf Carnap* (1891-1970), care s-a constituit, în 1923, în cadrul Cercului de la Viena, animat de Schlick, dintr-un grup de savanți și filosofi ce promovau rigoarea științifică, excluzând

orice dimensiune metafizică; împreună cu grupul lui Reichenbach, constituit la Berlin, au generat *pozitivismul logic*;

- *constructivismul* este specific secolului al XX-lea. Protagoras (485-510 î.H.) a formulat acea celebră propoziție: *omul este măsura tuturor lucrurilor*, care ar putea fi considerată ca un embrion al constructivismului, constituit douăzeci de secole mai târziu. Întemeietorul acestui curent este matematicianul olandez *Luitzen Egbertus Jan Brouwer* (1881-1966). El a întrebuițat termenul de constructivism pentru a justifica poziția sa în ceea ce privește fundamentele matematicii, deosebită de cea formalistă.

David Hilbert (1862-1943). Matematica, în concepția lui Hilbert, este, alături de filosofie, o știință a spiritului. Matematicienii care au încercat să răspundă la întrebarea referitoare la fundamentarea matematicilor pe un singur sistem coerent și complet se grupează în trei școli: școala logică (fundamentarea matematicii pe logica propozițiilor); școala formalistă (demonstrarea consistenței tuturor axiomelor fundamentale ale matematicilor); școala constructivistă (nu acceptă ca adevărat decât ceea ce se poate construi).

Niciuna dintre aceste școli nu s-a dovedit foarte consistentă. Totuși, *școala constructivistă* a fost, într-un fel, preluată și continuată de *Jean Piaget* (1896-1980), în anii 1960, pentru a explica fundamentele cunoștinței. Cunoașterea este, în opinia lui Piaget, o construcție între subiectul cunoscător și obiectul cognoscibil, este asimilare și acomodare, concept verificat de noi cu ani în urmă, cu care sunt întrutotul de acord.

În gândirea militară, constructivismul aduce, cumva, politica și strategia cu picioarele pe pământ. Cunoașterea războiului nu înseamnă doar cunoașterea elementelor, structurilor, funcțiilor și mecanismelor lui și folosirea lor pentru realizarea unor obiective politice, ci și înțelegerea efectelor complexe ale conflictualității militare, transferarea lor în viața oamenilor și a societăților, escaladarea înarmărilor, a

conflictualității și, evident a pericolelor. O atitudine constructivistă lucidă în planul politicilor și strategiilor militare ar fi prevenit, poate, ajungerea la stadiul de acum, când un imens pericol – cu dimensiuni nucleare, teroriste și asimetrice, în general – se profilează din ce în ce mai amenințător la orizonturile de mâine. De aici, nevoia acută de realism, chiar într-un secol al realismului filosofic și epistemologic, dar al incompreensibilului confruntărilor de tip militar, concretizate în două războaie mondiale fierbinți și distrugătoare și într-un război rece – tot mondial –, care nu a fost cu nimic mai prejos decât predecesoarele sale.

Realismul este specific secolului al XX-lea. Se pare însă că primul dintre realiști a fost *Aristotel* (384-322 î.H.), în sensul că, pentru construirea unor modele, a pornit de la rezultatele observației. El este primul care a afirmat că verificarea tuturor ideilor este imposibilă. Dar verigile intermediare nu pot fi infinite. Acolo unde o serie încetează, apare o cunoștință imediată, aceea a principiilor. La *Aristotel*, principiile au dublu caracter: nu pot fi demonstrate; nu au nevoie de demonstrație, ele fiind cunoscute cu o certitudine mai înaltă decât tot ce se deduce din ele. Este și motivul pentru care războiul are principii, chiar dacă, uneori, în cazul evoluțiilor sale nelineare, iese din principii.

Realismul modern, al cărui principal reprezentant este *Hans Morgenthau*, afirmă că raporturile între state se bazează pe putere. De aceea, modelele științifice aparțin unei realități obiective, independente de observator. Acest curent nu formulează un mecanism precis, precum celelalte, de progres în domeniul cunoașterii, de constituire a cunoștinței, dar recunoaște principiul complementarității.

Plank (1859-1947) și *Enstein* (1879-1955) se situează printre principalii reprezentanți ai realismului epistemologic. Recunoașterea existenței unei realități spre care tind modelele științifice, care sunt construcții umane, deosebește realismul de constructivism.

Constructivismul spune cu convingere: observația (observatorul) construiește realitatea.

Realismul adaugă cu aceeași convingere: observatorul face parte din realitate. Interesant este că fiecare dintre aceste curente epistemologice aparține unei epoci a cunoașterii științifice și pregătește terenul pentru apariția și manifestarea curentului următor, fără a se nega pe sine.

Aceste curente, deși nu se referă în mod expres la gândirea științifică militară, influențează substanțial și această gândire și se materializează în toată gama de concepte privind războiul, acțiunea militară violentă și, în general, acțiunea armată.

Războiul post-modern – războiul din generațiile viitoare – va fi, probabil, un război care iese din violența tradițională și trece tot mai mult în planul cunoașterii, sau, dacă nu va fi așa, nu va mai fi, probabil, deloc, întrucât deja ne aflăm în stadiul la care nivelul de conflictualitate iese din rațional. La ora actuală, bombele A și H, ca și celelalte arme de distrugere în masă, la care se adaugă sistemele de arme de mare precizie, armele geofizice și armele neconvenționale, armele bazate pe laseri, pe unde, pe nanotehnologii, dar și pe cunoaștere etc., creează și mențin, la nivel de tensiune permanentă, pericolul și chiar amenințarea unui război ce poate evolua rapid spre o dimensiune haotică imprevizibilă și catastrofică.

Războiul post-modern ar putea deveni, în viziunea noastră, un război *antirăzboi* sau un război *de apărare a civilizației umane atât împotriva propriei agresivități, cât și împotriva altor amenințări, cum ar fi cele geofizice, cele cosmice, cele informaționale și cele ce rezultă din conflictualitatea cunoașterii*. Aici intervine epistemologia războiului, care pune sub lupă nu doar cunoașterea războiului sau știința și arta războiului, ci însăși rațiunea acestui fenomen.

Războiul post-modern nu este cu nimic mai prejos de cele care l-au precedat și de cele care vor urma. El îmbracă toate formele posibile – *simetrice, disimetrice și asimetrice*

– și nu reduce conflictualitatea, ci, dimpotrivă, o amplifică, o complică și o diversifică incomensurabil.

Cel de Al Treilea Război Mondial a fost, în opinia lui Pavel Tulaev, dar și a altora, un război rece. Acesta s-a încheiat nu cu o pace definitivă, ci cu cel de Al Patrulea Război Mondial, care se duce în noi spații, cu utilizarea de tehnologii noi și prin participarea unor subiecți noi.⁶ Agresorii principali sunt considerați, de către Tulaev, companiile transnaționale, băncile internaționale, precum și organizațiile de securitate.

Scopul acestui război este realizarea unei noi ordini mondiale, iar mijloacele sunt, înainte de toate, tehnologiile cele mai moderne, informația și rețeaua. Agresiunea împotriva localităților și a populațiilor se duce acum, nu neapărat prin sisteme de arme, prin atacuri și cuceriri, deși nici acestea nu sunt excluse, ci prin... media. Propaganda fără măsură, aculturația, produsele culturii de piață, filmele, clip-urile publicitare etc. domină spațiul informațional.

3. În loc de concluzie

S-a creat impresia falsă că toată lumea este în apărare împotriva unor pericole și amenințări care vin din zone obscure, din rețele teroriste și din lumea chinuită care rabdă de foame și care dă, în fiecare an, 45 de milioane de morți⁷. Ca și cum această tragedie nu ar fi un efect al bătăliei pentru putere, al lăcomiei unora și politicilor sistematice de sărăcire și înfometare a populațiilor sau al efectelor unor politici de dominare și influențare, de control al piețelor și resurselor, în folosul a mai puțin de 10 la sută din populația planetei.

Fără a neglija acest aspect extrem de important și de real, considerăm că nu avem dreptul să eludăm, în cadrul unei analize lucide și nepărtinitoare, așa cum trebuie să fie, dealtfel, orice analiză, și celelalte aspecte ale războiului informațional, ale războiului

mediatic, ale războiului geofizic, ale războiului cunoașterii, care se prezintă ca un război continuu, intens, stratagemic și disproporționat. Chiar dacă războiul este război și atât, toate celelalte forme de manifestare tind să se autonomizeze, să coopteze sau să centreze și să concentreze asupra lor efortul principal, nu neapărat pentru a provoca un conflict, ci, mai ales, pentru a preveni un conflict și a-și asigura un plus de securitate, prin putere și dominanță politică și strategică.

Bibliografie selectivă

1. Arden B. Dahl, *Minding the Cognitive War*, 1996.
2. Basil Liddell Hart, *Strategia acțiunilor indirecte*, Editura Militară, București, 1993.
3. Campbell D., *Surveillance électronique planétaire*, Allia 2001.
4. Christian Harbulot, Didier Lucas (direction), *Guerre cognitive, L'arme de la connaissance*, Editura Lavauzelle, 2006.
5. Murawiec, L., *La guerre au XXIe siècle*, Paris, Odile Jacob 2000.
6. Mircea Mureșan, Gheorghe Văduva, *Războiul viitorului, viitorul războiului*, Ediția a II-a, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2006.
7. Teodor Frunzeti, Mircea Mureșan, Gheorghe Văduva, *Război și haos*, Editura CTEA, București, 2009.
8. Gheorghe Văduva, *Războiul asimetric și noua filosofie a conflictualității armate*, Editura Universității Naționale de Apărare “Carol I”, București, 2007.
9. *Renseignement & Guerre secrete, la guerre cognitive. l'arme de la connaissance*, Editori: C. Harbulot și D. Lucas, Editura Lavauzelle, 2002.

⁶ Pavel Tulaev, *Ibidem*, <http://foster.20megsfree.com/326.htm>

⁷ *Une Europe sure dans un monde meilleur. Strategie européenne de sécurité*, decembre 2003, p. 6, <http://www.iss-eu.org>